

07

ข้อเสนอการตรวจชำระวรรณคดีบาลีที่แต่งใน ประเทศไทย: กรณีศึกษาเรื่อง ชาลิกณฺหภิเสก สำนวนอุพพิเสก*

Towards a Critical Edition of Pāli Literature Composed in Thailand: A Case Study of the Ubbiseka version of the Jālīkaṇḥābhiseka

Received: 5 February, 2026 | Revised: 26 March, 2026 | Accepted: 22 April, 2026
DOI: 10.14456/drj.2026.7

พระมหากวีศักดิ์ วาปีกุลเศรษฐ์** Phramaha Kaweesak Wapeekunlaset
เจียรไน วิฑิตกุล*** Dr. Jiaranai Vithidkul

* บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของวิทยานิพนธ์ระดับดุษฎีบัณฑิตเรื่อง “ชาลิกณฺหภิเสก: การตรวจชำระฉบับภาษาบาลีและความสัมพันธ์เชิงสารัตถะกับฉบับภาษาอื่นๆ” ได้รับทุนสนับสนุนวิทยานิพนธ์จาก Khyentse Foundation ประจำปี 2022 และมูลนิธิพระบรมราชานุสรณ์พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี ประจำปี 2566

This article is a part of a PhD's thesis titled “Jālīkaṇḥābhiseka: A Critical Edition of Pāli Versions and Content Relation to Other Languages Versions”. The dissertation was funded by the Khyentse Foundation in 2022 and The King Prajadhipok and Queen Rambhai Barni Memorial Foundation in 2023.

** นิสิตระดับปริญญาเอก สาขาวิชาภาษาเอเชียใต้ ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

Ph.D. Candidate, South Asian Languages Section, Department of Eastern Languages, Faculty of Arts, Chulalongkorn University, email: kaweesak.w@gmail.com

***อาจารย์ประจำภาควิชาภาษาเอเชียใต้ ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

Lecturer, South Asian Languages Section, Department of Eastern Languages, Faculty of Arts, Chulalongkorn University, email: Jiaranai.V@chula.ac.th

บทคัดย่อ

ชาลิกณฺหาภิเสกว่าด้วยการแต่งงานกันระหว่างพระชาติและพระนางกัณหาหลังพระเวสสันดรสิ้นพระชนม์ เอกสารตัวเขียนของวรรณคดีเรื่องนี้แพร่หลายในทุกภูมิภาคของประเทศไทย ปัจจุบันพบ 16 ฉบับแต่งเป็นภาษาบาลีและอีก 39 ฉบับแต่งเป็นสองภาษาคือภาษาบาลีร่วมกับภาษาถิ่น ฉบับภาษาบาลีมี 2 สำนวน คือ สำนวนอุพพิเสกและสำนวนกณฺฑิ สำนวนใดสำนวนหนึ่งอาจเป็นต้นเค้าของฉบับสองภาษา หากแต่ทั้งสองสำนวนยังไม่มีการตรวจชำระเชิงวิพากษ์มาก่อน ทั้งนี้ ฉบับภาษาบาลีในเอกสารตัวเขียนในประเทศไทย มีลักษณะภาษาบาลีต่างจากภาษาบาลีมาตรฐาน บทความนี้จะมุ่งเสนอแนวทางการตรวจชำระวรรณคดีบาลีที่แต่งขึ้นในประเทศไทย โดยใช้กรณีศึกษาจากชาลิกณฺหาภิเสกสำนวนอุพพิเสก ผลการศึกษามุ่งแสดงให้เห็นว่าภาษาบาลีที่ต่างจากภาษาบาลีมาตรฐานไม่ได้เป็นภาษาบาลีที่ผิดพลาด จึงควรตรวจชำระโดยรักษาความเป็นภาษาบาลีดังกล่าวไว้เพื่อให้ใกล้เคียงกับตัวบทดั้งเดิมของผู้ประพันธ์มากที่สุดตามแนวคิดของทฤษฎีการวิพากษ์ตัวบท

คำสำคัญ: ชาลิกณฺหาภิเสก, การตรวจชำระเชิงวิพากษ์, การวิพากษ์ตัวบท, วรรณคดีบาลีในประเทศไทย

Abstract

The *Jālikaṇhābhiseka* narrates the marriage between Prince Jali and Princess Kanha after King Vessantara's death. The palm-leaf manuscripts of this work are widespread throughout all regions of Thailand. Sixteen copies are monolingually composed in Pāli and thirty-nine copies composed bilingually: Pāli together with the vernacular languages. The Pāli texts exist in two versions: Ubbiseka and Kaṇḍaṃ. Either of these versions may be the origin of the bilingual versions; however, neither version has previously undergone critical editing. Moreover, the Pāli language found in these palm-leaf manuscripts in Thailand differs from standard Pāli. This article therefore aims to propose guidelines to make the critical edition of Pāli literature composed in Thailand, using the case study of the Ubbiseka version of the *Jālikaṇhābhiseka*. The results of the study demonstrate that forms of Pāli that differ from standard Pāli should not be regarded as erroneous. Accordingly, the editorial process should preserve such forms in order to remain as close as possible to the author's original text, in accordance with the principles of textual criticism.

Keywords: Jālikaṇhābhiseka, critical edition, textual criticism, Pāli literature in Thailand

1. บทนำ

เป็นที่รับรู้กันว่ามีวรรณคดีบาลีที่แต่งในประเทศไทยจำนวนมาก บันทึกร้อยอยู่ในเอกสารตัวเขียน บางเรื่องได้รับการตรวจชำระและตีพิมพ์เผยแพร่อย่างกว้างขวาง เช่น *ชินกาลมาลินี* *จามเทวีวงศ์* *ชินมหานิทาน* บางเรื่องได้รับการตรวจชำระและศึกษาวิเคราะห์เพื่อนำเสนอเป็นวิทยานิพนธ์ในระดับอุดมศึกษา เช่น *ปฐมสมโพธิ* *สาวกนิพพาน* *โลกเนยยปกรณ์* *อลิตยานุพยัญชนคคา* แต่เป็นที่น่าสนใจว่า วงวิชาการมักระบุว่าภาษาบาลีในเอกสารตัวเขียนที่ใช้ในการตรวจชำระนั้นเป็นภาษาบาลีที่ผิดพลาดเพราะมีอักษรวิธีหรือไวยากรณ์ต่างจากภาษาบาลีมาตรฐาน เช่น คำว่า “สนธิปตีสุ” ผิดเพราะจาร ๓ เกินมาจากคำว่า “สนธิปตีสุ” “ประชุมแล้ว”, “อานนโธ” ผิดเพราะใช้ ๕ แทน ๗ จากคำว่า “อานนโท” “พระอานนท” วงวิชาการมักมองว่าลักษณะเหล่านี้้อาจเกิดจากความพลั้งเผลอในการจาร, ผู้จารขาดความรู้เรื่องไวยากรณ์ หรืออาจเป็นที่นิยมในสมัยเดียวกับที่สร้างเอกสารตัวเขียน เมื่อนำเสนอวรรณคดีบาลีที่แต่งในประเทศไทยเหล่านั้นเป็นฉบับตรวจชำระเชิงวิพากษ์ (critical edition) จึงต้องตรวจชำระโดยปรับภาษาบาลีในเอกสารตัวเขียนเหล่านั้นให้เป็นภาษาบาลีมาตรฐานซึ่งเป็นที่นิยมมากกว่าในปัจจุบัน (พระมหาโยธิน ปัตตสาสี, 2547: 2-3, 7-9; พระมหาวิชาญ กนฺตสาโร (มาบ้านไร่), 2548: 17-20, 22-32; พระมหาศิริ ทুমเสน, 2539: 6-12; พระมหาสุรพล สิงศิริตัน, 2541: 8-13, 48-49)

อย่างไรก็ตาม นักวิชาการบางกลุ่มมองว่าลักษณะดังกล่าวไม่ได้เป็นข้อผิดพลาด แต่อาจเป็นลักษณะเฉพาะของวรรณคดีบาลีที่แต่งในประเทศไทย (Bodhiprasiddhinand, 2013; Masefield, 2008; Unebe, 2009) ผู้วิจัยเห็นด้วยกับความคิดของนักวิชาการกลุ่มนี้จึงได้พิจารณาว่าวรรณคดีบาลีที่แต่งในประเทศไทยควรมีวิธีการตรวจชำระเป็นการเฉพาะเพื่อรักษาตัวบทให้ใกล้เคียงกับตัวบทดั้งเดิมของผู้ประพันธ์มากที่สุดตามแนวคิดของทฤษฎีการวิพากษ์ตัวบท (textual criticism) ในที่นี้ ผู้วิจัยจึงจะยก*ชาลิกณหาภิเสก*เป็นกรณีศึกษาในประเด็นดังกล่าว

*ชาลิกณหาภิเสก*¹ เป็นวรรณคดีสั้นๆ ที่มีเนื้อหาแต่งเพิ่มเติมต่อกากณฑ์ที่ 13 ของกลุ่มวรรณคดีเวสสันดร กล่าวคือ หลังจากพระเวสสันดรและพระนางมัทรีสิ้นพระชนม์ ได้มีเมืองแห่งหนึ่งชื่อว่า “เทวลังกา” ไร้กษัตริย์ผู้ปกครอง ชาวเมืองจึงพร้อมใจกันเสี่ยงราชรถทูลเชิญพระชาติ

¹ วรรณคดีเรื่องนี้มีชื่อเรื่องสะกดต่างกันหลายแบบในหน้าปกเอกสารตัวเขียน ผู้วิจัยจึงเรียก “*ชาลิกณหาภิเสก*” เป็นชื่อหลัก เพราะชื่อนี้ถือเป็น “ชื่อแบบฉบับ” (ชื่อกลางสำหรับเรียกเอกสารตัวเขียนแต่ละเรื่องที่มีชื่อเรื่องบนหน้าปกสะกดต่างกันหลายหลายแบบ) ที่ปรากฏมาตั้งแต่ใน*บาญชีคัมภีร์ภาษาบาลีแลภาษาสันสกฤตอันมีฉบับในหอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนคร เมื่อปีออก พ.ศ. 2463* (กรรมการหอพระสมุดฯ, 2464: 20)

และพระนางกัณหาชีนาให้ร่วมอภิเษกแบบ “สกสกสังวาส” (การแต่งงานระหว่างพี่น้องร่วมสายเลือด) แล้วทูลเชิญให้ครองเมืองเทวลังกา วรรณคดีเรื่องนี้ไม่เป็นที่รู้จักมากนักในปัจจุบัน หากแต่เป็นที่รับรู้กันในอดีตเพราะพบเอกสารตัวเขียนมากถึง 55 ฉบับ ซึ่งจัดเก็บรักษาอยู่ในสถานที่ต่างๆ ในทุกภูมิภาคของประเทศไทย เช่น หอสมุดแห่งชาติ กรุงเทพมหานคร, วัดหลวงฮอด จังหวัดเชียงใหม่, วัดสมุหนิมิต จังหวัดสุราษฎร์ธานี, วัดศรีสะอาด จังหวัดเลย เอกสารตัวเขียนเหล่านี้พบทั้งที่แต่งเป็นภาษาบาลีอย่างเดียวตลอดทั้งฉบับ (monolingual texts) จำนวน 16 ฉบับ และอีก 39 ฉบับแต่งเป็นสองภาษาคือ ภาษาบาลีร่วมกับภาษาถิ่น (bilingual Pāli-vernacular texts) ซึ่งได้แก่ ภาษาบาลี-ไทย, ภาษาบาลี-ไทยถิ่นเหนือ, ภาษาบาลี-ไทยถิ่นอีสาน และภาษาบาลี-เขมร ผู้วิจัยได้พิจารณาเอกสารตัวเขียน*ชาลิกณฺหาภิเสก*ฉบับสองภาษาทั้งหมดแล้วพบว่า มีลักษณะการประพันธ์แบบ “แปลร้อย” คือ ยกประโยค วลี หรือคำภาษาบาลีขึ้นก่อนแล้วแปลเป็นภาษาถิ่น และคำแปลภาษาถิ่นนั้นมักจะแปลเสริมมากไปกว่าตัวบทภาษาบาลี ด้วยลักษณะดังกล่าวจึงทำให้ผู้วิจัยสันนิษฐานว่า ฉบับสองภาษาอาจมีฉบับภาษาบาลีเป็นต้นเค้า

ชาลิกณฺหาภิเสก เพิ่งมีการปริวรรต แปล และศึกษาเนื้อหาจากเอกสารตัวเขียนภาษาใดภาษาหนึ่งในวงวิชาการไทยในช่วงไม่กี่ปีที่ผ่านมา กล่าวคือ นรนาท สุขวนิช (2563) ศึกษาฉบับภาษาบาลี-ไทย ส่วนพระมหากวีศักดิ์ วาปีกุลเศรษฐ์ (2564) ศึกษาฉบับภาษาบาลีและชาญชวิศ พุ่มโม่ง (2564) ปริวรรตฉบับภาษาบาลี-ไทยถิ่นอีสาน ส่วนถิรวรรณ ศรีรัตนโชติชัย และกังวล คัชขิมา (2567) ศึกษาเปรียบเทียบ 3 ฉบับ คือ ฉบับภาษาบาลี-เขมร ซึ่งเก็บรักษาและให้บริการที่หอสมุดแห่งชาติรัชมังคลาภิเษก จังหวัดจันทบุรี, ฉบับภาษาบาลี-ไทยที่นรนาท ใช้ศึกษา และฉบับภาษาบาลีที่พระมหากวีศักดิ์ใช้ศึกษา หนึ่งในผลการ

ศึกษาของอิรวรรณและกัณฑ์ระบุว่าฉบับภาษาบาลีเป็นต้นเค้าของฉบับภาษาบาลี-เขมรและฉบับภาษาบาลี-ไทย

อย่างไรก็ตาม เมื่อผู้วิจัยสำรวจเอกสารตัวเขียน*ชาลิกณฺหาภิเสก* ฉบับภาษาบาลีทั้ง 16 ฉบับแล้วพบว่าเอกสารตัวเขียนทั้งหมดแบ่งได้เป็น 2 ส่วน คือ ส่วนที่ 1 ผู้วิจัยเรียกว่าส่วน “อุพพิเสก” เนื่องจากมีชื่อเรื่องลงท้ายด้วยคำว่า “อุพพิเสก/อุพิเสก/อุพพิเสต/อุพพิเสก” ซึ่งต่างเป็นรูปแปรมาจากคำว่า “อภิเสก” ส่วนนี้มีจำนวน 9 ฉบับ มีจำนวนลาน (folio) ประมาณ 6-11 ลาน ภายในกลุ่มนี้มี 3 ฉบับสันนิษฐานจากรูปตัวอักษรขอมได้ว่าสร้างขึ้นในสมัยอยุธยา ส่วนที่เหลือสันนิษฐานว่าสร้างขึ้นในสมัยรัตนโกสินทร์² ส่วนส่วนที่ 2 ผู้วิจัยเรียกว่าส่วน “กณฺฑ” เนื่องจากมีชื่อเรื่องลงท้ายด้วยคำว่า “กณฺฑ/กณฺฑ” ในชื่อเรื่องว่า “ชาลิกณฺหาภิเสกกณฺฑ/ชาลิกณฺหาภิเสกกณฺฑ” ส่วนนี้มีจำนวน 7 ฉบับ มีจำนวนลานประมาณ 14-15 ลาน สันนิษฐานว่าสร้างขึ้นในสมัยรัตนโกสินทร์³ ทั้งสองส่วนนี้มีลำดับเนื้อหาต่างกัน ซึ่งเกิดจากส่วน “กณฺฑ” ตัดเนื้อหาและเพิ่มเนื้อหาจากส่วน “อุพพิเสก” ดังตารางต่อไปนี้

ตารางที่ 1 เปรียบเทียบลำดับเนื้อหาของกลุ่มที่ 1 และกลุ่มที่ 2

ลำดับเนื้อหา	อุพพิเสก	กณฺฑ
การถามตอบวันเดือนปีเกิดของตัวละคร	✓	✗
เนื้อเรื่องการแต่งงานของพระชาลีและพระนางกัณหาชินา (ช่วงต้น)	✓	✓
อานิสัการพึงเวสสันดรชาดกทั้ง 13 กัณฑ์	✗	✓
เนื้อเรื่องการแต่งงานของพระชาลีและพระนางกัณหาชินา (ช่วงปลาย)	✓	✓
การพึงเวสสันดรชาดกจบภายในวันเดียวและการถวายสิ่งของอย่างละพัน เพื่อให้เกิดทันยุคพระศรีอารีย	✗	✓

² มี 2 ฉบับที่มีศักราชคือ พ.ศ. 2323 และ พ.ศ. 2344 ส่วนอีก 4 ฉบับไม่มีศักราชแต่สันนิษฐานจากรูปตัวอักษรขอม

³ ทุกฉบับไม่มีศักราช แต่มีการตกแต่งต้นฉบับที่สามารถบอกอายุได้ เช่น ฉบับรดน้ำคำโท ร.3, ฉบับเทพขุมนม ร.3 ทั้งนี้ ทุกฉบับมีรูปอักษรขอมที่เขียนในสมัยรัตนโกสินทร์

ทั้งนี้ ผู้วิจัยพบว่าฉบับภาษาบาลีของวัดบวรนิเวศวิหารที่พระมหากวีศักดิ์ (2564) ใช้ศึกษานั้นอยู่ในสำนวนกณฑ์ ฉะนั้นแล้วสำนวนกณฑ์เพียงฉบับเดียวอาจยังไม่เพียงพอต่อการเปรียบเทียบกับฉบับสองภาษาอื่นๆ ยิ่งไปกว่านั้น ฉบับดังกล่าวยังไม่สามารถเป็นตัวแทนของตัวบทภาษาบาลีที่สมบูรณ์ได้เพราะยังไม่มี การตรวจชำระเชิงวิพากษ์ด้วยเหตุดังกล่าว ผู้วิจัยจึงเห็นความจำเป็นในการตรวจชำระ *ชาลิกณฺหาภิเสก* ฉบับภาษาบาลีทั้งสองสำนวนเพื่อเสนอเป็นฉบับตรวจชำระเชิงวิพากษ์ อย่างไรก็ตาม ภาษาบาลีในเอกสารตัวเขียน *ชาลิกณฺหาภิเสก* มีลักษณะที่ต่างจากภาษาบาลีมาตรฐานทั้งในเรื่องอักขรวิธีหรือไวยากรณ์ ในบทความนี้ผู้วิจัยจึงมุ่งเสนอแนวทางการตรวจชำระวรรณคดีบาลีที่มีภาษาบาลีต่างจากภาษาบาลีมาตรฐาน โดยใช้กรณีศึกษาจาก *ชาลิกณฺหาภิเสก* สำนวนอุพพิเสกเป็นสำคัญ เนื่องจากเป็นสำนวนที่มีความเก่าแก่มากกว่าสำนวนกณฑ์ ทั้งนี้ ผู้วิจัยจะกล่าวถึงเรื่องทฤษฎีการวิพากษ์ตัวบทและแนวคิดเรื่องภาษาบาลีในเอกสารตัวเขียนก่อนเสนอตัวอย่างและแนวทางการตรวจชำระวรรณคดีบาลีที่แต่งขึ้นในประเทศไทยต่อไปตามลำดับ

2. ว่าด้วยการตรวจชำระเชิงวิพากษ์ (Critical edition)

“การวิพากษ์ต้นฉบับ” หรือ “การวิพากษ์ตัวบท”⁴ (textual criticism) เป็นแนวทางว่าด้วยการสืบสร้างตัวบทของวรรณคดีเรื่องใดเรื่องหนึ่งให้ใกล้เคียงกับตัวบทในต้นฉบับดั้งเดิมของผู้ประพันธ์ (original copy, autograph copy) มากที่สุด (Katre, 1941: 30; Kenney, 2003: 614; Maas, 1958: 1) เพราะโดยธรรมดาแล้ว ต้นฉบับดั้งเดิมของผู้ประพันธ์ผ่านระยะเวลาอันเนิ่นนานจนอาจหายสาบสูญไปแล้ว แต่บางครั้งก็อาจได้

⁴ คำแปลภาษาไทยของ “textual criticism” นี้ผู้วิจัยเรียกตามพีระ พนารัตน์ (2559: 49) ส่วน ฮาร์ลด์ ฮุนดิอุส (2528) เรียกว่า “การวินิจฉัยต้นฉบับ”

รับการคัดลอกไว้โดยตกลอตมาเป็นจำนวนมากบ้างน้อยบ้างตามแต่ความนิยม อย่างไรก็ตาม การคัดลอกต่อกันมานั้นย่อมเป็นปกติที่จะเกิดข้อผิดพลาดอันเกิดจากความพลั้งเผลอของผู้คัดลอกหรืออาจได้รับการแก้ไขจากผู้คัดลอกเอง ด้วยเหตุดังกล่าว เอกสารตัวเขียนแต่ละฉบับจึงอาจมีข้อความที่แตกต่างกันและห่างไกลจากความเป็นต้นฉบับดั้งเดิม ทั้งนี้ เอกสารตัวเขียนฉบับใดฉบับหนึ่งย่อมไม่อาจมีคุณค่าน่าเชื่อถือไปกว่าฉบับอื่นๆ โดยปราศจากการตรวจสอบ (พีระ พนารัตน์, 2559: 49, 51) ฉะนั้นแล้ว การวิพากษ์ต้นฉบับหรือการวิพากษ์ตัวบทนี้จึงเป็นแนวทางในการตรวจสอบเอกสารตัวเขียนที่ตกลอตมา และเป็นแนวทางจัดความผิดพลาด ความแตกต่างกัน และสร้างฉบับที่ใกล้เคียงกับฉบับดั้งเดิมของผู้ประพันธ์ให้ได้มากที่สุด เพื่อจะนำเสนอตัวบทนั้นๆ เป็น “ฉบับตรวจชำระเชิงวิพากษ์”⁵

การตรวจชำระเชิงวิพากษ์ที่ดีและเป็นที่ยอมรับในทางวิชาการนั้นต้องประกอบด้วย 3 ขั้นตอน⁶ ได้แก่ 1) การระบุหลักฐานและความสัมพันธ์ของเอกสารตัวเขียน 2) การตรวจสอบคำอ่านจากทุกฉบับ และ 3) การเสนอคำอ่านเป็นฉบับตรวจชำระเชิงวิพากษ์ ดังมีอธิบายต่อไปนี้

1) การระบุหลักฐานและความสัมพันธ์ของเอกสารตัวเขียน

ผู้ตรวจชำระต้องระบุประวัติ ที่มา และลักษณะเอกสารตัวเขียนทุกฉบับที่นำมาใช้ในการตรวจชำระเชิงวิพากษ์ให้ชัดเจน เช่น รหัสของ

⁵ วิสุทธ์ บุษยกุล (2550: 10) เรียกว่า “ฉบับตรวจชำระพร้อมหลักฐาน”

⁶ ขั้นตอนเหล่านี้ นักวิชาการโดยมากใช้ทฤษฎีของ Paul Maas (1958) แล้วนำมาระบุเป็นขั้นตอน โดยแบ่งเป็น 3 ขั้นตอน (วิสุทธ์ บุษยกุล, 2550: 6; ฮาร์ลด์ ฮุนดิอุส: 2528; Kenney, 2003: 615) หรือ 2 ขั้นตอน (Katre, 1941: 30) แม้ใช้ชื่อเรียกต่างกัน แต่โดยหลักการแล้วเหมือนกัน ในที่นี้ผู้วิจัยใช้ชื่อเรียกภาษาไทยโดยปรับคำจากวิสุทธ์ บุษยกุลที่ใช้ว่า การแยกสาย (recension) การตรวจสอบ (examination) และการแก้ไข (emendation) และฮาร์ลด์ ฮุนดิอุสที่ใช้ว่า การระบุหลักฐาน (recensio) การตรวจสอบ (examinatio) และการสถาปนาข้อค้นพบ (constitutio textus)

เอกสารตัวเขียนที่ได้รับการกำหนดจากหน่วยงานหรือวัดที่จัดเก็บรักษา สภาพของเอกสารตัวเขียน จำนวนผูก จำนวนลาน จำนวนบรรทัด ภายในลาน การตกแต่งเอกสารตัวเขียน ไม้ประกับ ชื่อผู้สร้าง ปีที่สร้าง ลักษณะลายมือ หรือปรบท (paratext)

จากนั้น ผู้ตรวจชำระควรศึกษา “ความสัมพันธ์” ของเอกสารตัวเขียนที่จะใช้ในการตรวจชำระเชิงวิพากษ์ เพราะเอกสารตัวเขียนที่ตกทอดมาในปัจจุบันอาจมีความสัมพันธ์จนกระทั่งบอกได้ว่า “ฉบับใดอยู่ในระดับหรืออันดับไหนและคัดลอกจากฉบับไหน” (วิสุทธ์ บุษยกุล, 2550: 12) ซึ่งมีผลต่อการพิจารณาว่าคำในฉบับใดมีความน่าเชื่อถือมากน้อยกว่ากัน ทั้งนี้ การพิสูจน์ว่าฉบับใดมีหรือไม่มีความสัมพันธ์ต่อกันนั้น อาจพิจารณาได้จาก “ตัวแปร” (variant) เช่น อักษรวิธี การละคำ การเพิ่มคำ หรือ “ข้อผิดพลาด” (error) เช่น การจารตก การจารผิด การจารเกิน การละคำ ซึ่งต้องปรากฏ “ร่วมกัน” อย่างมีนัยสำคัญในตำแหน่งเดียวกันของแต่ละฉบับ ผู้ตรวจชำระอาจศึกษาความสัมพันธ์ของเอกสารตัวเขียนได้โดยทันทีจากการเปรียบเทียบเนื้อหาในตอนต้นเรื่อง หรือสามารถตรวจชำระจนเสร็จก่อนแล้วกลับมาศึกษาความสัมพันธ์ได้ในทีหลัง

หากศึกษาความสัมพันธ์เสร็จสิ้นแล้วควรนำเสนอโดยใช้แผนภาพต้นไม้ (stemma)⁷ (Katre, 1941: 81; Kenney, 2003: 616; West, 1973: 14) ซึ่งเป็นแบบแผนที่นิยมในงานตรวจชำระเอกสารตัวเขียน เพราะมีส่วนช่วยแสดงให้เห็นลำดับขั้นหรือสถานภาพของเอกสารตัวเขียนได้ดี (ฮาร์ลด์ ฮุนดิอุส, 2528)

2) การตรวจสอบคำอ่านจากทุกฉบับ

เมื่อผู้ตรวจชำระระบุหลักฐานและความสัมพันธ์ของเอกสาร

⁷ อาจเรียกได้ว่า “ผังความสัมพันธ์” (family tree, genealogical tree, stemma codicum) (วิสุทธ์ บุษยกุล, 2550: 11-12)

ตัวเขียนเสร็จสิ้นแล้ว ต้องเปรียบเทียบคำอ่านจากทุกฉบับและพิจารณาว่า คำใดควรเป็นตัวบทดั้งเดิมของผู้ประพันธ์ อนึ่ง ข้อมูลประกอบการพิจารณา เลือกคำเพื่อเป็นฉบับตรวจชำระเชิงวิพากษ์นั้นควรต้องมีเกณฑ์เพื่อตัดสิน เช่น ความถูกต้องของไวยากรณ์ ความถี่ส่วนมากของคำอ่านในเอกสาร ตัวเขียน ความเก่าของเอกสารตัวเขียน หรือบริบทด้านความหมาย นอกจากนี้ ข้อสรุปที่ได้จากการวิเคราะห์ผู้ประพันธ์ เช่น ลีลาการประพันธ์ และโลกทัศน์ของผู้ประพันธ์ดั้งเดิม ก็อาจเป็นข้อมูลประกอบการพิจารณา ได้เช่นเดียวกัน (ฮาร์ลด์ ฮุนดิอุส, 2528) อย่างไรก็ตาม หากพิสูจน์ได้ว่า คำใดในทุกฉบับไม่ใช่ตัวบทดั้งเดิม ผู้ตรวจชำระก็สามารถแก้ไขโดยเสนอ คำอ่านใหม่ (emendation) ได้เช่นกัน

3) การเสนอคำอ่านเป็นฉบับตรวจชำระเชิงวิพากษ์

เมื่อผู้ตรวจชำระเปรียบเทียบคำอ่านจากทุกฉบับและเลือกคำอ่าน ที่คิดว่าใกล้เคียงกับตัวบทดั้งเดิมของผู้ประพันธ์มากที่สุดแล้วต้องนำเสนอ คำเหล่านั้นบนหน้ากระดาษตามแต่รูปแบบที่จะใช้นำเสนอ ทั้งนี้ คำอ่าน จากฉบับที่ไม่ได้รับการเลือกเป็นฉบับตรวจชำระเชิงวิพากษ์นั้นถือเป็น “คำอ่านทางเลือก” (alternative reading, variant reading) ซึ่งต้องระบุ ไว้ใน “บันทึกสอบเทียบ”⁸ (critical apparatus) อาจทำเป็นเชิงอรรถ ในหน้าเดียวกัน ภาคผนวกท้ายตัวบท หรือแยกไว้อีกหนึ่งเล่ม ตาม ความสะดวกของผู้ตรวจชำระ นอกจากนี้ “คำอ่านผิดพลาด” (error) จากแต่ละฉบับก็ควรต้องระบุไว้ในบันทึกสอบเทียบเช่นเดียวกัน อนึ่ง มีข้อที่ ต้องตระหนักคือ คำอ่านทางเลือกหรือคำอ่านผิดพลาดนั้นต้องระบุว่า มาจากฉบับใดบ้างที่ละฉบับอย่างละเอียด เพราะการระบุเพียงว่า “บางฉบับ ใช้ว่า” “2 ฉบับใช้ว่า” หรือ “3 ฉบับใช้ว่า” ไม่สามารถก่อให้เกิดประโยชน์

⁸ วิสุทธิ์ บุษยกุล (2550: 9) เรียกว่า “หลักฐานการตรวจชำระ, คู่มือการตรวจชำระ”

ในการค้นคว้าต่อไปได้ เพราะผู้อ่านไม่สามารถรู้ได้ว่าคำอ่านนั้นมาจากฉบับใด (วิสุทธ์ บุษยกุล, 2550: 18) การทำบันทึกสอบเทียบนี้ถือเป็นสิ่งที่จำเป็นสูงสุดประการหนึ่งสำหรับการเสนอฉบับตรวจชำระเชิงวิพากษ์ เพราะทุกคำในฉบับตรวจชำระเชิงวิพากษ์ถือเป็นสมมติฐานของผู้ตรวจชำระ ผู้อ่านที่ไม่เชื่อสมมติฐานดังกล่าวย่อมมีสิทธิ์พิจารณาเปรียบเทียบคำอ่านอื่นๆ ในบันทึกสอบเทียบ และนำเสนอด้วยบทที่ตรวจชำระใหม่ได้ด้วยตัวเอง (พีระ พนารัตน์, 2559: 53-54; วิสุทธ์ บุษยกุล, 2550: 9-10)

ทฤษฎีการวิพากษ์ต้นฉบับหรือการวิพากษ์ตัวบทนี้พัฒนาขึ้นในทวีปยุโรปสมัยกลางและเป็นที่ยอมรับกันอย่างแพร่หลายในวงวิชาการตะวันตกเมื่อตรวจชำระวรรณคดีศาสนา เช่น *คัมภีร์ไบเบิล พันธสัญญาใหม่* หรือวรรณคดีโบราณของกรีกและลาติน แต่ภายหลังมีการปรับใช้เพื่อตรวจชำระวรรณคดีตะวันออกไม่ว่าจะเป็นวรรณคดีสันสกฤต (Katre, 1941) วรรณคดีบาลี (Clark, 2015) วรรณคดีไทย (Panarut, 2018) หรือแม้แต่วรรณคดีล้านนา (สุริยวรรณ เล็กตระกูล, 2529) อย่างไรก็ตาม สำหรับวรรณคดีบาลีที่แต่งในประเทศไทยนั้นยังไม่มีเกณฑ์การตรวจชำระที่แน่ชัด เพราะโดยมากแล้วข้อความในเอกสารตัวเขียนเหล่านั้นมักถูกตัดสินว่าเป็น “ภาษาบาลีที่ผิดพลาด” และถูกปรับเป็นภาษาบาลีมาตรฐานในกระบวนการตรวจชำระ ฉะนั้นแล้ว ในหัวข้อถัดไป ผู้วิจัยจะกล่าวถึงมุมมองระหว่าง “ภาษาบาลีมาตรฐานและภาษาบาลีในเอกสารตัวเขียน” ก่อนแล้วจะแสดงตัวอย่างและข้อเสนอการตรวจชำระวรรณคดีบาลีที่แต่งในประเทศไทย ในหัวข้อที่ 4 ต่อไป

3. ภาษาบาลีมาตรฐานและภาษาบาลีในเอกสารตัวเขียน

ภาษาบาลีที่เรียนกันในปัจจุบันไม่ว่าในหลักสูตรของบาลีสนามหลวงหรือระดับอุดมศึกษาซึ่งใช้ตัวบทจากพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา

ปรณวิเสส สัททวิเสส ถือกันว่าเป็น “ภาษาบาลีมาตรฐาน” หรือ “ภาษาบาลีแบบแผน” (standard Pāli, classical Pāli) ที่เรียนกันอยู่ทั่วโลก อย่างไรก็ตาม เป็นที่น่าสนใจว่าภาษาบาลีในเอกสารตัวเขียนที่พบในประเทศไทยหรือในประเทศใกล้เคียง เช่น สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาวและในราชอาณาจักรกัมพูชากลับมีลักษณะเฉพาะบางประการซึ่งต่างจากภาษาบาลีมาตรฐาน เช่น การแทรกพยัญชนะ (excrescence) การลดพยัญชนะ (elision) การเปลี่ยนพยัญชนะวรรค ฎ เป็นพยัญชนะวรรค ต (dentalization) การยืดเสียงสระ (vowel lengthening) การผันคำนามไม่ตรงกับเพศ หรือการผันพจน์ของประธานไม่ตรงกับกริยาคุณพากย์ (finite verb) (ดูเพิ่มเติมใน เจียรไน วิทิตกุล, 2563: 388-449; พระมหากวีศักดิ์ วาปีกุลเศรษฐ์, 2564: 71; Cicuzza, 2011: xlvi-l; Martini, 1936: 369-385)

หากใช้แว่นของภาษาบาลีมาตรฐานเป็นตัวตัดสิน งานวิจัยส่วนมากมักจะระบุว่าภาษาบาลีในเอกสารตัวเขียนเหล่านั้นเป็นข้อผิดพลาดที่เกิดจากผู้จาร⁹ อย่างไรก็ตาม นักวิชาการบางกลุ่มมองว่าลักษณะดังกล่าวไม่ได้เป็นข้อผิดพลาด แต่เกิดจากธรรมชาติของภาษาที่มีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา โดยเฉพาะเมื่อภาษาบาลีปรากฏในแต่ละท้องถิ่นและมีการแทรกแซงจากภาษาของถิ่นนั้นๆ ลักษณะดังกล่าวนี้ปรากฏตั้งแต่ในศิลาจารึกภาษาบาลีทั้งที่คัดลอกตัวบทจากพระไตรปิฎกหรืออรรถกถาโดยตรง¹⁰

⁹ อนึ่ง ผู้วิจัยไม่ได้หมายความว่าข้อผิดพลาดของผู้จารจะไม่สามารถเกิดขึ้นได้ หากแต่ผู้วิจัยมีความเห็นว่า ข้อผิดพลาดของผู้จารนั้นเกิดขึ้นได้ในเรื่องการจารผิดของอักษรคู่คล้าย เช่น ม กับ ป หรือ บ กับ จ ในรูปอักษรขอม, การจารนิคหิตตก, การจารเกิน เป็นต้น

¹⁰ เช่น *จารึกขัณฑ์ปา 1* มีคำว่า “sandhāvisam” ซึ่งเป็นรูปแปรจากคำว่า “sandhāvissam” (เราท่องเที่ยวไปแล้ว) ที่ปรากฏในพระสูตรตันตปิฎก ขุททกนิกาย ธรรมบท หรือ*จารึกวงล้อปัจจัยการมี*คำว่า “dukkhakhandassa” ซึ่งเป็นรูปแปรจากคำว่า “dukkhakhandhassa” (แห่งกองทุกข์) ที่ปรากฏในพระวินัยปิฎก มหาวรรค มหาขันธกะ

หรือที่แต่งขึ้นใหม่¹¹ และปรากฏในเอกสารตัวเขียนหลายเรื่อง เช่น *จามเทวีวงศ์* ซึ่งแต่งขึ้นในภาคเหนือของประเทศไทยก็มีภาษาไทยถิ่นเหนือปนกับภาษาบาลีทั้งในด้านคำศัพท์และวากยสัมพันธ์ (อนันต์ เหล่าเลิศวรกุล, 2559: 288-327) หรือ *มหายุทธการวงศ์* ซึ่งแต่งขึ้นในภาคกลางของประเทศไทยก็มีภาษาไทยแทรกแซงอย่างเข้มข้นและสามารถอธิบายได้ตามหลักภาษาศาสตร์ (เจียรไน วิทิตกุล, 2563: 388-449)

Peter Masefield (2008) เรียกภาษาบาลีดังกล่าวนี้ว่า “ภาษาบาลีอินโดจีน” (Indo-Chinese Pāli) โดยพิจารณาจากที่ภาษาบาลีเหล่านี้ปรากฏในเอกสารตัวเขียนภาษาบาลีในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ส่วน Toshiya Unebe (2009) พบลักษณะภาษาบาลีดังกล่าวใน *ปัญญาลชาดก* ฉบับภาษาบาลีและเห็นด้วยกับแนวคิดของ Masefield หากแต่เรียกด้วยชื่ออื่นอีกว่า “ภาษาบาลีเอเชียตะวันออกเฉียงใต้” (Southeast Asian Pāli) หรือ “ภาษาบาลีท้องถิ่น” (Local Pāli) ส่วน Pathompong Bodhiprasiddhinand (2013: 177) เสนอว่าหากวรรณคดีบาลีแต่งในประเทศใดและมีลักษณะภาษาของประเทศนั้นแทรกแซงก็ควรเรียกชื่อตามประเทศนั้นๆ เช่น “บาลีสยาม” (Siamese Pāli) “บาลีพม่า” (Burmese Pāli) หรือ “บาลีลาว” (Laotian Pāli) แม้นักวิชาการเหล่านี้จะเรียกชื่อต่างกัน แต่โดยหลักการแล้วเป็นความเห็นที่ลงรอยกันและยอมรับว่าภาษาบาลีในเอกสารตัวเขียนซึ่งต่างจากภาษาบาลีมาตรฐาน

¹¹ เช่น *จารึกพระเจ้าสุวารีลลิต 1 (วัดดอนแก้ว)* แต่งเป็นภาษาบาลีและภาษามอญโบราณ มีเนื้อหาวาดด้วยพระราชกรณียกิจด้านศาสนาของพระเจ้าสุวารีลลิต เนื้อความที่เป็นภาษาบาลีมีการใช้คำว่า “rathissarena” ซึ่งเป็นรูปแปรจากภาษาบาลีมาตรฐานว่า “ratthissarena” (อันผู้เป็นใหญ่ในแว่นแคว้น, อันพระราชฯ) หรือ *จารึกบ้านโนนแก้ว (วัดภูสุวรรณาารม)* มีเนื้อหาวาดด้วยการอธิษฐานขอให้บรรลุพระนิพพาน มีการใช้คำว่า “yajitatva” ซึ่งเป็นรูปแปรจากภาษาบาลีมาตรฐานว่า “yajitvā” (บูชาแล้ว) หรือคำว่า “sannithānam” ซึ่งเป็นรูปแปรจากภาษาบาลีมาตรฐานว่า “sannitthānam” (การสันนิษฐาน, การตกลง)

ไม่ควรถูกมองว่าเป็นภาษาบาลีที่ผิดพลาด หากแต่ยังเป็นภาษาบาลีที่ “ถูกต้อง” ซึ่งผู้วิจัยเห็นด้วยกับความคิดนี้

ฉะนั้นแล้ว เมื่อย้อนกลับไปสู่เรื่องการตรวจชำระเชิงวิพากษ์ซึ่งมุ่งหาตัวบทที่ใกล้เคียงกับตัวบทดั้งเดิมของผู้ประพันธ์นั้นจึงเป็นที่ถกเถียงของนักวิชาการบางกลุ่มว่าวรรณคดีบาลีที่แต่งขึ้นในประเทศไทยควรได้รับการตรวจชำระในรูปแบบใด (Skilling, 2009: 33-43) ควรนำเสนอตัวบทที่ได้รับการตรวจชำระโดยรักษาความเป็นภาษาบาลีในเอกสารตัวเขียนหรือปรับเป็นภาษาบาลีมาตรฐาน (Unebe, 2009: 44-63) เพราะนักวิชาการโดยมากมองว่าภาษาบาลีเหล่านั้นเป็นข้อผิดพลาดจึงตรวจชำระโดยปรับเป็นภาษาบาลีมาตรฐานไปทั้งหมด มีเพียงนักวิชาการส่วนน้อยที่ได้พยายามนำเสนอการตรวจชำระที่รักษาความเป็นภาษาบาลีในเอกสารตัวเขียนเอาไว้ (Masfield, Filliozart & Revire, 2024) อนึ่ง นักวิชาการบางท่านยอมรับว่าภาษาบาลีในเอกสารตัวเขียนบางเรื่องไม่ใช่ภาษาบาลีมาตรฐาน แต่กระนั้นก็ตรวจชำระโดยปรับให้เป็นภาษาบาลีมาตรฐานทั้งหมดอยู่ดี (Cicuzza, 2011; Schnake, 2025) ข้อนี้เป็นอันเข้าใจได้ว่านักวิชาการกลุ่มหลังนี้คงมองว่าสุดท้ายแล้วไม่ว่าภาษาบาลีในเอกสารตัวเขียนจะเป็นอย่างไร แต่ตัวบทที่นำเสนอในฉบับตรวจชำระตีพิมพ์ก็ควรเป็นภาษาบาลีมาตรฐาน

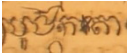
ผู้วิจัยมีความเห็นว่าในเมื่อวรรณคดีบาลีบางเรื่องแต่งขึ้นในประเทศไทยซึ่งเป็นพื้นที่ที่ภาษาถิ่นอาจแทรกแซงภาษาบาลีทั้งในเรื่องอักขรวิธีหรือไวยากรณ์ ฉะนั้นแล้วจึงควรสันนิษฐานว่าต้นฉบับดั้งเดิมของผู้ประพันธ์มีลักษณะภาษาบาลีต่างจากภาษาบาลีมาตรฐานมาตั้งแต่แรกเมื่อเป็นเช่นนั้น การตรวจชำระวรรณคดีบาลีที่แต่งขึ้นในประเทศไทยจึงไม่ควรปรับให้เป็นภาษาบาลีมาตรฐาน หากแต่ควรมีวิธีการตรวจชำระที่รักษาความเป็นภาษาบาลีในเอกสารตัวเขียนเพื่อให้ใกล้เคียงกับ

ต้นฉบับดั้งเดิมของผู้ประพันธ์มากที่สุด ผู้วิจัยจึงใคร่เสนอกฎเกณฑ์การตรวจชำระวรรณคดีบาลีที่แต่งขึ้นในประเทศไทย โดยใช้กรณีศึกษาจากเรื่องชาลิกณฺหาภิเสกสำนวนอุพพิเสกเป็นสำคัญ

4. ข้อเสนอการตรวจชำระวรรณคดีบาลีที่แต่งในประเทศไทย: กรณีศึกษาเรื่องชาลิกณฺหาภิเสก สำนวนอุพพิเสก

ผู้วิจัยมีขั้นตอนในการดำเนินงานและมีเกณฑ์ในการตรวจชำระดังจะเสนอต่อไปนี้

4.1 ปรีวรรตเอกสารตัวเขียนและบันทึกลักษณะต่างๆ

ขั้นตอนแรกสำหรับผู้ตรวจชำระคือต้องอ่านเอกสารตัวเขียนทุกฉบับเท่าที่มีอยู่ ผู้วิจัยได้เลือกปรีวรรตเอกสารตัวเขียนทุกฉบับในรูปแบบ “ฉบับชำระเชิงถ่ายทอดเอกสาร” (diplomatic edition, documentary edition) ซึ่งเป็นการปรีวรรตข้อความโดยคงทุกอย่างไว้ให้เหมือนเอกสารตัวเขียนมากที่สุด ไม่ว่าจะเป็นลำดับบรรทัด เครื่องหมายวรรคตอน การลบข้อความ หรือเพิ่มข้อความ เป็นต้น เพื่อความสะดวกในการสอบเทียบข้อความแต่ละฉบับ ทั้งนี้ ผู้วิจัยใช้สัญลักษณ์เพื่อแสดงข้อความที่ถูกลบหรือเพิ่ม¹² กล่าวคือ สัญลักษณ์ { } แสดงการลบข้อความโดยหลักจาร, < > แสดงการเพิ่มข้อความโดยหลักจาร, {{ }} แสดงการลบข้อความโดยหรรดาลหรือหมึก, << >> แสดงการเพิ่มข้อความโดยหรรดาลหรือหมึกดังตัวอย่างคำว่า “pūjakat{{o}}<<ā>>” มีการใช้หมึกแก้ไขสระโอให้กลายเป็นสระอา ผู้วิจัยใช้สัญลักษณ์ดังกล่าวเพื่อใช้เป็นข้อมูลในกรณีที่ข้อความก่อนการแก้ไขอาจมีความสัมพันธ์กับฉบับอื่นๆ

¹² การใช้สัญลักษณ์ต่างๆ ในการปรีวรรตเอกสารตัวเขียนเพื่อนำเสนอเป็นฉบับชำระเชิงถ่ายทอดเอกสารเป็นที่นิยมในวงวิชาการตะวันตก ในที่นี้ ผู้วิจัยปรับใช้มาจากวิทยานิพนธ์ของมหาวิทยาลัยมิวนิค (ดูเพิ่มเติมได้ใน Sirisawad, 2019: 17)

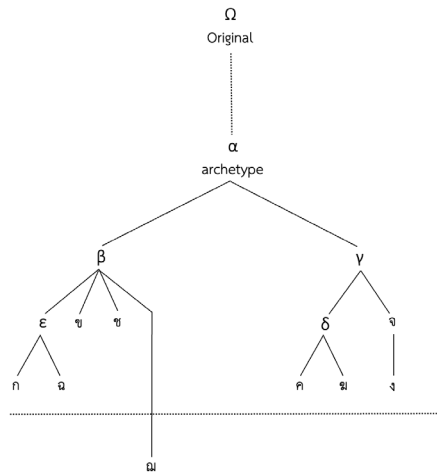
หรืออาจมีแนวโน้มเป็นรูปคำตามตัวบทดั้งเดิมของผู้ประพันธ์ จากนั้นผู้วิจัยได้บันทึกลักษณะต่างๆ ของเอกสารตัวเขียน เช่น ลักษณะตัวอักษร ปรบพ เป็นต้น

4.2 ศึกษาความสัมพันธ์ของเอกสารตัวเขียน

ผู้วิจัยได้เปรียบเทียบเนื้อหาจากทั้ง 16 ฉบับแล้วพบว่า *ชาลิกณฺหาภิเสก* มี 2 ส่วน กล่าวคือ ส่วนแรกคือส่วนอนุพิเสกมี 9 ฉบับ ส่วนที่สองคือส่วนกณฺขมี 7 ฉบับ ทั้งสองส่วนนี้ควรได้รับการตรวจชำระที่ละส่วน ผู้วิจัยจึงตรวจชำระส่วนแรกก่อน ในเบื้องต้นผู้วิจัยกำหนดอักษรย่อของเอกสารตัวเขียนส่วนอนุพิเสกทั้ง 9 ฉบับ โดยใช้พยัญชนะไทยตามลำดับ (ก-ณ)¹³ เพื่อให้ง่ายต่อการทำงานและการทำบันทึกสอบเทียบ เช่น “ฉบับ ก” แทนเอกสารตัวเขียนรหัส 4589/ซ/1 ซึ่งเก็บรักษาและให้บริการที่กลุ่มหนังสือตัวเขียนและจารึกหอสมุดแห่งชาติ กรุงเทพมหานคร จากนั้นผู้วิจัยได้ตรวจชำระและเปรียบเทียบคำอ่านจากทั้ง 9 ฉบับ โดยพิจารณารูปแปรและข้อผิดพลาดที่ปรากฏร่วมกันอย่างมีนัยสำคัญ จึงทราบความสัมพันธ์ของต้นฉบับทั้งหมดดังแผนภาพต้นไม่ต่อไปนี้¹⁴

¹³ อาจใช้อักษรอื่นได้ตามความสะดวกของผู้ตรวจชำระ

¹⁴ ขั้นตอนการศึกษาความสัมพันธ์โดยละเอียดสามารถอ่านได้ในวิทยานิพนธ์ฉบับสมบูรณ์เรื่อง “ชาลิกณฺหาภิเสก: การตรวจชำระฉบับภาษาบาลีและความสัมพันธ์เชิงสารัตถะกับฉบับภาษาอื่นๆ” ของผู้วิจัยต่อไป หรืออาจศึกษาได้จากตัวอย่างวรรณคดีบาลีเรื่องอื่น เช่น *อนุทสฺสชาติ* (ดูเพิ่มเติมในพระมหากษัตริย์ อุดมสินประเสริฐ และเจียรไน วิทิตกุล (2567))

แผนภาพที่ 1 ความสัมพันธ์ของเอกสารตัวเขียนชาลิกณหาภิเสก สำนักอุพิเสก

ในแผนภาพต้นไม้นั้น อักษรกรีกเป็นสัญลักษณ์แทนเอกสารตัวเขียนที่ไม่หลงเหลือหลักฐานอยู่ในปัจจุบัน กล่าวคือ สัญลักษณ์ Ω (Omega) แทนตัวบทดั้งเดิมของผู้ประพันธ์, สัญลักษณ์ α (Alpha) แทนตัวบทที่ใกล้เคียงกับตัวบทดั้งเดิมมากที่สุดเท่าที่จะสามารถสืบสร้างได้จากเอกสารตัวเขียนที่ตกทอดมาในปัจจุบัน ซึ่งเรียกกันว่า “ฉบับต้นเค้า” (archetype) ส่วนสัญลักษณ์ β (Beta), γ (Gamma), δ (Delta) และ ϵ (Epsilon) แทนเอกสารตัวเขียนที่ไม่หลงเหลือหลักฐานอยู่ในปัจจุบัน หากแต่เคยมีอยู่จริงและสันนิษฐานว่าเป็นฉบับต้นเค้าของเอกสารตัวเขียนในสายของตัวเอง

ลำดับการสืบทอดเอกสารตัวเขียนดังกล่าวจะช่วยให้ผู้วิจัยเลือกคำที่มีความใกล้เคียงกับตัวบทดั้งเดิมของผู้ประพันธ์มากที่สุดเท่าที่จะเป็นไปได้ ในขณะที่เดียวกันก็ช่วยให้พิจารณาได้ว่าฉบับใดมีความน่าเชื่อถือ

มาน้อยกว่ากัน และสามารถจัดคำที่คาดว่าจะแต่งขึ้นหรือปรับปรุงในสมัยหลังอย่างฉบับ ฦ ได้ด้วย ฉะนั้น การศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างเอกสารตัวเขียนดังกล่าวนี้จะนำไปสู่การตรวจชำระที่รัดกุมและถูกต้องต่อไป

4.3 สร้างเกณฑ์การเลือกคำเพื่อนำเสนอเป็นฉบับตรวจชำระเชิงวิพากษ์

ซาสึกัญหาภิเสกเป็นวรรณคดีบาลีที่แต่งขึ้นในประเทศไทยและมีลักษณะภาษาบาลีที่ต่างจากภาษาบาลีมาตรฐาน ผู้วิจัยจึงจำเป็นต้องสร้างเกณฑ์การเลือกคำเพื่อนำเสนอเป็นฉบับตรวจชำระเชิงวิพากษ์โดยรักษาความเป็นภาษาบาลีในเอกสารตัวเขียนเพื่อให้ใกล้เคียงกับต้นฉบับดั้งเดิมของผู้ประพันธ์มากที่สุด ดังนี้

1) “คำที่ถูกต้อง” ไม่จำเป็นต้องมีอักษรวิสี เพศ พจน์ และวากยสัมพันธ์ตรงตามไวยากรณ์บาลีมาตรฐาน คำที่มีอักษรวิสี เพศ พจน์ และวากยสัมพันธ์ไม่ตรงตามไวยากรณ์บาลีมาตรฐานไม่ถือเป็น “คำที่ผิดพลาด” (error)

ตัวอย่าง คำว่า “vesantaro” “พระเวสสันดร” มีอักษรวิสีต่างจากภาษาบาลีมาตรฐานที่ว่า “vessantaro”, คำว่า “rājadhitarām” “อันว่าพระราชธิดา” เป็นเพศกลางและทำหน้าที่เป็นประธานของประโยคต่างจากภาษาบาลีมาตรฐานที่เป็นเพศหญิงว่า “rājadhītā”, ประโยคว่า “jetutaranagaravāsino...pesesi” “ชาวเมืองเซตุครส่งไปแล้ว” มีประธานของประโยคคือ “jetutaranagaravāsino” เป็นพหูพจน์ ส่วนกริยาหลักคือ “pesesi” เป็นเอกพจน์ ตัวอย่างเหล่านี้ยังถือเป็นคำที่ถูกต้อง

2) “คำที่ถูกต้อง” จะเป็นคำที่ได้รับเลือกเป็นฉบับตรวจชำระแม้คำนั้นจะปรากฏอยู่ในเพียงฉบับเดียว ผู้วิจัยก็จะเลือกคำที่ถูกต้องจากฉบับนั้น

ตัวอย่าง ฉบับ ก ข ค ฆ ง จ ฉ ช มีคำที่ผิดพลาดในรูปแบบที่แตกต่างกันไม่ว่าจะจารผิด จารตก หรือจารเกิน (ฉบับ ฌ ละคำนี้) คือ seyyasamimayāme (ฉบับ ข จ), seyyasamicayāme (ฉบับ ก), seyyasamipadāyāme (ฉบับ ค), seyyamṣamipayāme (ฉบับ ฆ), seyyasamapayome (ฉบับ ฉ), samicayyāme (ฉบับ ช) หากแต่มีฉบับ ง ฉบับเดียวที่มีคำที่ถูกต้อง คือ seyyasamipayāme “ในยามใกล้นอน” ผู้วิจัยจึงเลือกคำนี้เป็นฉบับตรวจชำระ

3) คำเดียวกันซึ่งปรากฏต่างที่จะได้รับการพิจารณาใหม่ทุกแห่ง กล่าวคือ คำเดียวกันในฉบับตรวจชำระซึ่งปรากฏต่างที่อาจมีรูปแบบอักษรวิธีต่างกันได้หลายแบบ เช่น ชื่อพระนางมัทรีในฉบับตรวจชำระมีได้ทั้ง “madri” และ “maddhi”

4) หากแต่ละฉบับมีคำเดียวกัน แต่คำดังกล่าวมีอักษรวิธีต่างกัน ผู้วิจัยจะเลือกคำที่ปรากฏในฉบับส่วนมาก แต่หากความถี่เสมอกัน จะเลือกจากฉบับที่เก่าที่สุดหรือกลุ่มที่มีฉบับที่เก่าที่สุด

ตัวอย่าง ฉบับ ก ข ค ฆ ง จ ฉ มีคำว่า “phussaratham” ฉบับ ฌ มีคำว่า “phussaratṭham” และฉบับ ฌ มีคำว่า “phussarattham” ทุกคำเป็นคำเดียวกันคือแปลว่า “ซึ่งผู้สละสล” หากแต่มีอักษรวิธีต่างกัน ผู้วิจัยจะเลือกคำว่า “phussaratham” จากฉบับ ก ข ค ฆ ง จ ฉ เพราะมีความถี่มากกว่า อย่างไรก็ตาม หากกรณีที่มีความถี่เท่ากัน เช่น ฉบับ ข มีคำว่า “taṇḍulasālihi” และฉบับ จ มีคำว่า “taṇḍulasālihi” ซึ่งแปลเหมือนกันว่า “ด้วยข้าวสารและข้าวสาลี” ส่วน 7 ฉบับที่เหลือ มีคำที่ผิดพลาดเพราะจารผิดและจารตก ในกรณีนี้ผู้วิจัยจะเลือกคำว่า “taṇḍulasālihi” จากฉบับ ข เพราะสันนิษฐานจากตัวอักษรขอมได้ว่า สร้างขึ้นในสมัยอยุธยาจึงมีอายุเก่ากว่าฉบับ จ ซึ่งเป็นตัวอักษรขอมสมัยรัตนโกสินทร์

5) หากแต่ละฉบับมีคำต่างกัน แต่ทุกคำแปลเข้ากับบริบทที่ผู้วิจัยจะเลือกคำที่ปรากฏในฉบับส่วนมาก แต่หากความถี่เสมอกัน ผู้วิจัยจะพิจารณาจากบริบทอื่นๆ ขึ้นอยู่กับแต่ละกรณี เช่น ความหมายของคำแปล ความเก่าของฉบับ

ตัวอย่าง ฉบับ ค ข ง จ ฉ มีคำว่า “sannipātetvā” ส่วนฉบับ ก ข ช มีคำว่า “sannipātāpetvā” ทั้งสองคำนี้แปลเหมือนกันว่า “ให้ประชุมกันแล้ว” หากแต่ลงปัจจัย (suffix) คนละตัว กล่าวคือ “ne ปัจจัย” สำหรับ “sannipātetvā” และ “ṇāpe ปัจจัย” สำหรับ “sannipātāpetvā” ทั้งสองคำนี้จึงถือเป็นคนละคำกัน ในกรณีนี้ผู้วิจัยจะเลือกคำว่า “sannipātetvā” เพราะมีความถี่มากกว่า

6) คำจากฉบับที่มีความถี่น้อยกว่าอาจได้รับเลือกเป็นฉบับตรวจชำระ หากมีแนวโน้มเป็นตัวบทดั้งเดิมของผู้ประพันธ์

ตัวอย่าง ฉบับ ก ฉ ช มีคำว่า “abhisekatukāmo” ฉบับ ค ข ง จ มีคำว่า “abhisekam katukāmo” และฉบับ ข ฌ มีคำว่า “abhisetukāmo” ทุกฉบับแปลเหมือนกันว่า “ผู้ประสงค์จะทำการอภิเชก” แต่ผู้วิจัยเลือกคำว่า “abhisekatukāmo” จากฉบับ ก ฉ ช เป็นฉบับตรวจชำระ แม้มีความถี่น้อยกว่า เพราะประเมินว่าแม้คำนี้ไม่มีในภาษาบาลีมาตรฐาน แต่น่าจะเป็นคำที่ผู้ประพันธ์ดั้งเดิมสร้างขึ้นจากคำว่า “abhiseka” “การอภิเชก” + “tum ปัจจัย” “เพื่อจะ” + “kāmo” “ผู้ต้องการ” ทั้งนี้ผู้วิจัยสันนิษฐานว่าผู้จารฉบับ ค ข ง จ อาจเห็นว่าคำนี้ไม่มีในภาษาบาลีมาตรฐานจึงแก้ไขเป็น “abhisekam katukāmo” เพราะเมื่อพิจารณาจากคำในฉบับ ข ฌ ซึ่งแม้จารตก “abhisekatu-” กลายเป็น “abhisetu-” แต่ก็สะท้อนว่าคำดั้งเดิมของผู้ประพันธ์ควรเป็นคำสมาสคำเดียว มากกว่าที่จะแยกเป็น 2 คำ

7) หากทุกฉบับมีคำที่ผิดพลาดทั้งหมด ผู้วิจัยจะเสนอคำที่แก้ไขเอง (em.)

ตัวอย่าง ในเนื้อหาว่าด้วยชื่อปราสาทอุทยานของพระชาลีและพระนางกัณหา ทุกฉบับมีคำต่างกันคือ ฉบับ ค ข จ ฉ ช มีคำว่า “dhaññamuttapāsādam”, ฉบับ ก มีคำว่า “dhaññamuggapāsāda”, ฉบับ ซ มีคำว่า “dhaññamattapāsādam”, ฉบับ ง มีคำว่า “paññaput-tapāsādam” และฉบับ ณ มีคำว่า “dhaññamuttapāsādham” ผู้วิจัยประเมินว่าทุกคำในแต่ละฉบับมีข้อผิดพลาดที่แตกต่างกันคือจารผิดและจารตก และพิจารณาว่าผู้ประพันธ์ดั้งเดิมอาจตั้งชื่อปราสาทโดยใช้คำศัพท์ที่เกี่ยวกับการเกษตรเพื่อให้เข้าคู่กันคือคำว่า “dhañña” “ข้าวเปลือก” และ “mugga” “ถั่วเขียว” ฉะนั้นผู้วิจัยจึงเสนอคำที่แก้ไขเองเป็นคำว่า “dhaññamuggapāsādam” ซึ่งแปลเป็นชื่อเฉพาะว่า “ธัญญมุกคปราสาท” (ปราสาทข้าวเปลือกและถั่วเขียว)

4.4 นำเสนอฉบับตรวจชำระเชิงวิพากษ์ ทำบันทึก สอบเทียบ และแปล

ผู้วิจัยเลือกนำเสนอคำอ่านที่ได้รับเลือกเป็นฉบับตรวจชำระและบันทึกสอบเทียบในหน้าเดียวกัน กล่าวคือ คำอ่านที่ได้รับเลือกเป็นฉบับตรวจชำระจะอยู่ส่วนบนของหน้ากระดาษ ส่วนบันทึกสอบเทียบจะอยู่ส่วนล่างของหน้ากระดาษ อนึ่ง โดยปกติแล้วบันทึกสอบเทียบมี 2 รูปแบบ คือ **บันทึกสอบเทียบเชิงบวก** (positive critical apparatus) และ **บันทึกสอบเทียบเชิงลบ** (negative critical apparatus) (West, 1973: 87) งานวิจัยส่วนมากนิยมทำ “บันทึกสอบเทียบเชิงลบ” เพราะทำให้ไม่เปลืองพื้นที่ของหน้ากระดาษมากเกินไป กล่าวคือ หากคำใดตรงกันในทุกฉบับก็ไม่ระบุไว้ในบันทึกสอบเทียบ แต่หากคำใดต่างกันก็ระบุเฉพาะคำอ่านต่างและที่มาของคำนั้นๆ ดังตัวอย่างต่อไปนี้

ตรวจชำระนั้นจะให้เป็นพยัญชนะเน้นหนาเพื่อให้ผู้อ่านสังเกตได้ง่าย
จากนั้นค้นด้วยสัญลักษณ์] แล้วต่อด้วยคำอ่านต่างหรือคำอ่านที่ผิดพลาด
จากแต่ละฉบับ ดังตัวอย่างต่อไปนี้

ตัวอย่างฉบับตรวจชำระเชิงวิพากษ์ของชาลิกณฺหาภิเสก สำนวนอุพพิเสก
และ “บันทึกสอบเทียบเชิงบก”

parohito āha¹ deva ahaṃ² jaṭānagaram³ disvā⁴ tuvaṃ⁵
saddhiṃ⁶ bhaginiyā⁷ saṃvāso⁸ yuto’ti⁹

¹ parohito āha ก ข ค ง จ ฉ ช ฌ] - ฆ

² deva ahaṃ ก ข ค ฌ ง จ ฉ ช ฌ

³ jaṭānagaram ฌ] janānagaram ก ฌ ง จ ฉ ช]

paveṇiṃ ข] jaṭādevalaṅkānagaram ฌ

⁴ disvā ก ข ค ฌ ง จ ฉ ช ฌ

⁵ tuvaṃ ก ค ฌ จ ฉ ช ฌ] tava ข ง

⁶ saddhiṃ ข ค ฌ ง จ ฉ ช ฌ] saddhi ก

⁷ bhaginiyā ก ข ค ฌ ฉ ช ฌ] bhaginiyā ง] bhagginiyā จ

⁸ saṃvāso ก ข ฌ ง จ ฉ ช ฌ] savāso ค

⁹ yuto’ti ข ค ฌ ข] yutto’ti ก ง จ ฌ] yuttā’ti ฉ

ตัวอย่างคำแปลชาลิกณฺหาภิเสก สำนวนอุพพิเสก

บุโรหิตกราบทูลแล้วว่า ข้าแต่พระองค์ผู้สมมติเทพ ข้าพระองค์
ดูชะตาพระนครแล้ว การอยู่ร่วมกันของพระองค์กับพระภคินีเป็นการ
สมควร ฯ

4.5 ทำบันทึกผู้ตรวจชำระ (editorial notes)

บันทึกผู้ตรวจชำระมีไว้เพื่ออธิบายเหตุผลว่าเพราะเหตุใดผู้ตรวจชำระจึงเลือกคำจากฉบับนี้ ไม่เลือกคำจากฉบับนั้น, คำในฉบับที่ไม่ได้รับเลือกนั้นเป็นรูป “แปร” (variants) หรือ “ผิดพลาด” (errors) ในรูปแบบใด ทั้งนี้ ด้วยเหตุที่*ชาลิกณฺหาภิเสก*มีลักษณะภาษาบาลีต่างจากภาษาบาลีมาตรฐาน ผู้วิจัยจึงเห็นสมควรที่จะต้องทำบันทึกผู้ตรวจชำระ โดยได้จำแนกรูปแปรออกเป็น 7 อย่าง ได้แก่ อักษรวิธี, ละคำ, เพิ่มคำ, เปลี่ยนคำ, เปลี่ยนตำแหน่ง, เข้าสมาส และแยกสมาส ส่วนข้อผิดพลาดนั้นมี 6 อย่าง ได้แก่ จารตก, จารผิด, จารเกิน, ละคำ, เพิ่มคำ และเปลี่ยนคำ อนึ่ง การ “ละคำ, เพิ่มคำ และเปลี่ยนคำ” ซึ่งมีอยู่ทั้งในรูปแปรและข้อผิดพลาดนั้นต่างกันตรงที่หากอย่างใดอย่างหนึ่งปรากฏในเนื้อหาแล้วยังทำให้เนื้อหาสมเหตุสมผลจะถือว่าเป็น “รูปแปร” แต่หากปรากฏแล้วทำให้เนื้อหาไม่สมเหตุสมผลจะถือว่าเป็น “ข้อผิดพลาด” อนึ่ง ผู้อ่านจะสามารถพิจารณาอ่านรูปแปรและข้อผิดพลาดจากฉบับอื่นๆ โดยเทียบได้กับคำที่ได้รับเลือกเป็นฉบับตรวจชำระซึ่งทำเป็นพยัญชนะเน้นหนา ดังตัวอย่างที่สืบเนื่องจากข้อ 4.4 ซึ่งผู้วิจัยจะแสดงดังต่อไปนี้

1. parohito āha ก ข ค ง จ ฉ ช ฌ] - ฆ แปร-ละคำ

2. deva ahaṃ ก ข ค ฌ ง จ ฉ ช ฌ

3. jaṭānagaram ฌ] janānagaram ก ฌ ง จ ฉ ช ผิดพลาด-จารผิด] paveniṃ ข แปร-เปลี่ยนคำ] jaṭādevalaṅkānagaram ฌ แปร-เปลี่ยนคำ

ผู้วิจัยเลือกคำจากฉบับ ค เป็นฉบับตรวจชำระ แม้มีคำจากฉบับ ข และฉบับ ฌ เป็นคำที่ถูกต้องเช่นเดียวกัน เพราะเหตุที่เมื่อพิจารณาคำในฉบับ ก ฌ ง จ ฉ ช แล้วจะเห็นว่าแม้คำในฉบับเหล่านี้จารผิดจาก “jaṭānagaram” เป็น “janānagaram” แต่ก็สะท้อนให้เห็นว่ารूपคำ

ดั้งเดิมของผู้ประพันธ์ควรประกอบด้วยคำ 2 คำ คือ “jaṭṭā” และ “naḡaram” ซึ่งเป็นการสร้างคำเลียนเสียงภาษาไทยที่ว่า “ชะตาพระนคร” หากแต่ฉบับ ฅ เปลี่ยนคำโดยเพิ่มคำว่า “devalaṅkā” ซึ่งเป็นชื่อเมืองแทรกเข้ามา ตรงกลาง ผู้วิจัยจึงคาดว่าคำในฉบับ ฅ น่าจะถูกปรับปรุงในสมัยหลัง ส่วนฉบับ ข เปลี่ยนเป็นคำว่า “pavenim” “ประเพณี” ซึ่งแตกต่างจากฉบับอื่น อย่างเห็นได้ชัดอันน่าจะเกิดจากผู้คัดลอกเปลี่ยนคำ ฉะนั้น คำในฉบับ ค จึงน่าจะเป็นรูปคำดั้งเดิมของผู้ประพันธ์

4. disvā ก ข ค ฅ ง จ ฉ ช จ

5. tuvaṃ ก ค ฅ จ ฉ ช จ] tava ข ง แปร-เปลี่ยนคำ

6. saddhiṃ ข ค ฅ ง จ ฉ ช จ] saddhi ก ผิดพลาด-จารตก

7. bhagīniyā ก ข ค ฅ ฉ ช จ] bhagīniyā ง แปร-อักขรวิธี]
bhagīniyā จ แปร-อักขรวิธี

8. saṃvāso ก ข ฅ ง จ ฉ ช จ] savāso ค ผิดพลาด-จารตก

9. yuto'ti ข ค ฅ ช] yutto'ti ก ง จ จ แปร-อักขรวิธี]
yuttā'ti ฉ ผิดพลาด-จารตก

5. บทสรุป

เอกสารตัวเขียนของวรรณคดีบาลีเรื่อง*ชาลิกณฺหาภิเสก*แพร่หลาย ในทุกภูมิภาคของประเทศไทย ปัจจุบันพบ 16 ฉบับแต่งเป็นภาษาบาลีและ อีก 39 ฉบับแต่งเป็นสองภาษาคือภาษาบาลีร่วมกับภาษาถิ่น กล่าวคือ ภาษาบาลี-ไทย, ภาษาบาลี-ไทยถิ่นเหนือ, ภาษาบาลี-ไทยถิ่นอีสาน และ ภาษาบาลี-เขมร ฉบับสองภาษานั้นมีลักษณะการประพันธ์แบบ “แปลร้อย” คือ ยกประโยค วลี หรือคำภาษาบาลีขึ้นก่อนแล้วแปลเป็นภาษาถิ่น และ คำแปลภาษาถิ่นนั้นมักจะแปลเสริมมากไปกว่าตัวบทภาษาบาลี จึงเป็นไปได้ว่าฉบับสองภาษาอาจมีฉบับภาษาบาลีเป็นต้นเค้า อย่างไรก็ตาม ฉบับ

ภาษาบาลีนั้นมี 2 ส่วน คือ ส่วนอุปนิสและส่วนกณฺฐิ ซึ่งยังไม่มีการตรวจชำระเชิงวิพากษ์มาก่อน ทั้งนี้ การตรวจชำระเชิงวิพากษ์นั้นเป็นแนวทางการสืบสร้างตัวบทของวรรณคดีเรื่องใดเรื่องหนึ่งให้ใกล้เคียงกับตัวบทในต้นฉบับดั้งเดิมของผู้ประพันธ์มากที่สุด ฉะนั้นแล้ว ผู้วิจัยจึงเล็งเห็นว่าก่อนที่จะมีการศึกษาเปรียบเทียบฉบับภาษาบาลีกับฉบับสองภาษาควรมีการตรวจชำระ*ชาลิกณฺหาภิเสก*ฉบับภาษาบาลีทั้งสองส่วนเพื่อเสนอเป็นฉบับตรวจชำระเชิงวิพากษ์เสียก่อน

ทว่าภาษาบาลีในเอกสารตัวเขียนทั้ง 16 ฉบับมีลักษณะภาษาบาลีที่ต่างจากภาษาบาลีมาตรฐาน ผู้วิจัยเสนอว่าภาษาบาลีในเอกสารตัวเขียนดังกล่าวนี้ไม่ควรถูกมองว่าเป็นภาษาบาลีที่ผิดพลาด หากแต่ควรมองว่าเกิดจากธรรมชาติของภาษาที่มีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา โดยเฉพาะเมื่อภาษาบาลีปรากฏในประเทศไทยซึ่งเป็นพื้นที่ที่ภาษาก่อนอาจแทรกแซงทั้งในเรื่องอักขรวิธีหรือไวยากรณ์ จึงควรสันนิษฐานว่าต้นฉบับดั้งเดิมของผู้ประพันธ์มีลักษณะภาษาบาลีต่างจากภาษาบาลีมาตรฐานมาตั้งแต่แรก เมื่อมีการตรวจชำระวรรณคดีบาลีที่แต่งขึ้นในประเทศไทย ไม่ควรตรวจชำระโดยปรับให้เป็นภาษาบาลีมาตรฐานไปเสียทั้งหมด เพราะอาจทำให้ห่างไกลจากความเป็นตัวบทดั้งเดิมของผู้ประพันธ์

ฉะนั้นแล้ว ผู้วิจัยจึงเสนอแนวทางการตรวจชำระวรรณคดีบาลีที่แต่งขึ้นในประเทศไทย โดยใช้รณศึกษาจากเรื่อง*ชาลิกณฺหาภิเสก*ส่วนอุปนิส และได้สร้างเกณฑ์การเลือกคำเพื่อนำเสนอเป็นฉบับตรวจชำระเชิงวิพากษ์จำนวน 7 ข้อ ดังนี้

1) “คำที่ถูกต้อง” ไม่จำเป็นต้องมีอักขรวิธี เพศ พจน์ และวากยสัมพันธ์ตรงตามไวยากรณ์บาลีมาตรฐาน คำที่มีอักขรวิธี เพศ พจน์ และวากยสัมพันธ์ไม่ตรงตามไวยากรณ์บาลีมาตรฐานไม่ถือเป็น “คำที่ผิดพลาด” (error)

2) “คำที่ถูกต้อง” จะเป็นคำที่ได้รับเลือกเป็นฉบับตรวจชำระ แม้คำนั้นจะปรากฏอยู่ในเพียงฉบับเดียว ผู้วิจัยก็จะเลือกคำที่ถูกต้องจากฉบับนั้น

3) คำเดียวกันซึ่งปรากฏต่างที่จะได้รับการพิจารณาใหม่ทุกแห่ง กล่าวคือ คำเดียวกันในฉบับตรวจชำระอาจมีรูปแบบอักขรวิธีต่างกันได้หลายแบบ เช่น ชื่อพระนางมัทรีในฉบับตรวจชำระมีได้ทั้ง “madri” และ “maddhi”

4) หากแต่ละฉบับมีคำเดียวกัน แต่คำดังกล่าวมีอักขรวิธีต่างกัน ผู้วิจัยจะเลือกคำที่ปรากฏในฉบับส่วนมาก แต่หากความถี่เสมอกัน จะเลือกจากฉบับที่เก่าที่สุดหรือกลุ่มที่มีฉบับที่เก่าที่สุด

5) หากแต่ละฉบับมีคำต่างกัน แต่ทุกคำแปลเข้ากับบริบทได้ ผู้วิจัยจะเลือกคำที่ปรากฏในฉบับส่วนมาก แต่หากความถี่เสมอกัน ผู้วิจัยจะพิจารณาจากบริบทอื่นๆ ขึ้นอยู่กับแต่ละกรณี เช่น ความหมายของคำแปล ความเก่าของฉบับ

6) คำจากฉบับที่มีความถี่น้อยกว่าอาจได้รับเลือกเป็นฉบับตรวจชำระ หากมีแนวโน้มเป็นตัวบทดั้งเดิมของผู้ประพันธ์

7) หากทุกฉบับมีคำที่ผิดพลาดทั้งหมด ผู้วิจัยจะเสนอคำที่แก้ไขเอง (em.)

ข้อเสนอดังกล่าวนี้มุ่งตรวจชำระโดยรักษาความเป็นภาษาบาลีในเอกสารตัวเขียนไว้เพื่อให้ใกล้เคียงกับตัวบทดั้งเดิมของผู้ประพันธ์มากที่สุด ทั้งนี้ โดยมากแล้วตัวแปรที่เป็นเกณฑ์ในการเลือกคำเป็นฉบับตรวจชำระนั้นพิจารณาจากความถี่และความเก่าของเอกสารตัวเขียน ฉบับตรวจชำระเชิงวิพากษ์จึงถือเป็นฉบับสันนิษฐานของผู้ตรวจชำระโดยอิงตามหลักฐานคือเอกสารตัวเขียนที่พบในช่วงเวลานั้นๆ หากในอนาคตพบเอกสารตัวเขียนเพิ่มมากขึ้น เอกสารตัวเขียนเหล่านั้นอาจยังสนับสนุนฉบับ

สันนิษฐานเดิมให้น่าเชื่อถือมากยิ่งขึ้นหรืออาจเปลี่ยนแปลงฉบับสันนิษฐานนั้นๆ ได้เช่นกัน

อนึ่ง มีวรรณคดีบาลีที่แต่งในประเทศไทยอีกจำนวนมาก บางเรื่องมีเอกสารตัวเขียนที่เก็บรักษาและให้บริการที่กลุ่มหนังสือตัวเขียนและจารึก หอสมุดแห่งชาติ กรุงเทพมหานคร แต่ยังไม่มีการตรวจชำระและตีพิมพ์เผยแพร่ เช่น *สกาภิมต* *อานิสงส์เวลสันตรชาดก* *พุทธวิบาก* *เตปิฏกานิสังสกถา* *สิมานิสังสกถา* (กรรมการหอพระสมุดฯ, 2464: 20, 27, 34) บางเรื่องมีการตรวจชำระ ตีพิมพ์เผยแพร่ หรือศึกษาวิเคราะห์แล้ว เช่น *ชินมหานิทาน* *ปฐมสมโพธิ* *สาวกนิพพาน* *โลกเนยยปกรณ์* *อสิตยานุพยัญชนคาถา* หากแต่ภาษาบาลีในเอกสารตัวเขียนเหล่านี้มักได้รับการปรับให้เป็นภาษาบาลีมาตรฐานไปเสียทั้งหมด ซึ่งอาจทำให้ตัวบทภาษาบาลีเหล่านั้นห่างไกลจากความเป็นตัวบทดั้งเดิมของผู้ประพันธ์เพราะตั้งที่ผู้วิจัยกล่าวไปแล้วว่า วรรณคดีบาลีที่แต่งในประเทศไทยเหล่านี้อาจมีลักษณะภาษาบาลีที่ต่างจากภาษาบาลีมาตรฐานมาตั้งแต่แรก ฉะนั้นแล้ววรรณคดีบาลีที่แต่งในประเทศไทยเรื่องใดซึ่ง “ยังไม่ได้ตรวจชำระ” ควรได้รับการตรวจชำระเผยแพร่ หรือวรรณคดีบาลีเรื่องใดที่ตรวจชำระเผยแพร่เป็นภาษาบาลีมาตรฐานไปแล้วก็ “สามารถตรวจชำระใหม่” ได้อีกครั้ง โดยประยุกต์ใช้เกณฑ์การเลือกคำที่ผู้วิจัยสร้างขึ้น ซึ่งอาจทำให้ได้ตัวบทที่รักษาความเป็นภาษาบาลีในเอกสารตัวเขียนไว้ได้และใกล้เคียงกับตัวบทดั้งเดิมของผู้ประพันธ์มากขึ้น ผู้วิจัยจึงหวังเป็นอย่างยิ่งว่า “ข้อเสนอการตรวจชำระวรรณคดีบาลีที่แต่งในประเทศไทย: กรณีศึกษาเรื่องชาลิกณฺหวิเสก สำนวนอุพุพิเสก” นี้จะได้รับการพิจารณาจากวงวิชาการและประยุกต์ใช้เพื่อเป็นแนวทางการตรวจชำระวรรณคดีบาลีที่แต่งในประเทศไทยเรื่องอื่นๆ ต่อไป

ภาษาไทย

- กรรมการหอพระสมุดฯ, 2464. **บัญญัติคัมภีร์ภาษาบาลีแลภาษาสันสกฤต อันมีฉบับในหอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนคร เมื่อปีออก พ.ศ. 2463.** ม.ป.ท.: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร.
- เจียรนัย วิถีสกุล, 2563. “มหายุทธการวงส์: ราชอิรราชฉบับภาษาบาลี.” *วิทยานิพนธ์ปริญญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาภาษาบาลี-สันสกฤต และพุทธศาสนศึกษา ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.*
- ชาญวิช พุ่มโหมง, 2564. “ชาลีสกิเสก: ต้นฉบับคัมภีร์ใบลานวัดขอนแก่น ตำบลสำโรงปราสาท อำเภอบางศรีภูมิ จังหวัดศรีสะเกษ.” ใน *ปกรณ์ ปุกหุด (บรรณาธิการ), กฐินานุสรณ์ 3 อาราม* (หน้า 111–120). อุบลราชธานี: ศิริธรรมออฟเซ็ท.
- ถิรวรรณ ศรีรัตนโชติชัย และ กังวล คัชชีมา, 2567. “การเปรียบเทียบ สรรตถะในคัมภีร์ใบลานเรื่อง “ชาลีสกิเสก” ฉบับภาษาเขมรกับ ฉบับภาษาไทย.” *สหวิทยาการมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์* 7(2): 1120-1149.
- นรนาท สุขฉวนิช, 2563. “เวสสันดรชาดก : กรณีศึกษาภักดิ์ที่ 14 ชาลีสกิเสก ฉบับหอสมุดแห่งชาติรัชมิ่งคลาสิกเกก จันทบุรี.” *วิทยานิพนธ์ ปริญญามหาบัณฑิต สาขาวิชาจารึกภาษาไทยและภาษาตะวันออก ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร.*
- พระมหากวีศักดิ์ วาปีกุลเศรษฐ์, 2564. “ชาลีสกิเสกภักดิ์ ฉบับ ภาษาบาลีของวัดบวรนิเวศวิหาร: การศึกษาต้นฉบับ การปริวรรต และการแปล.” *พุทธศาสนศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย* 28(1): 57-108.

- พระมหากษัตริศ อุดมสินประเสริฐ และ เจียรไน วิทิตกุล, 2567. “ความสัมพันธ์ระหว่างต้นฉบับตัวเขียนของวรรณกรรมเรื่องอัฐกุสธาตุ.” **พุทธศาสนศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย** 31(2): 43-77.
- พระมหาโยธิน ปัตตาสี, 2547. “สาวกนิพพาน : การตรวจชำระ ลักษณะ ภาษา และการประพันธ์.” **วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาบาลี-สันสกฤต ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.**
- พระมหาวิชาญ กนต์สาร (มาบ้านไร่), 2548. “โลกเนยปรกรณ์ : การตรวจชำระและศึกษา.” **วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาบาลี คณะพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.**
- พระมหาศิริ ทุมเสน, 2539. “อัสติยานุพัญจนคาถา : การตรวจชำระและการศึกษาเชิงวิเคราะห์.” **วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาบาลีสันสกฤต ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.**
- พระมหาสุรพล สิงศิริตัน, 2541. “ปฐมสมโพธิ ปริจเฉทที่ 1-7 : การตรวจชำระและศึกษาวิเคราะห์.” **วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาบาลีสันสกฤต ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.**
- พีระ พนาร์ตัน, 2559. “บนอีกหนึ่งเส้นทางสู่จินตามณี: บทบาทของการตรวจชำระจินตามณีฉบับพระเจ้าบรมโกศ ฉบับตีพิมพ์ของกรมศิลปากร.” **ภาษาและวรรณคดีไทย** 33(1): 45-105.
- วิสุทธ์ บุญยกุล, 2550. “การตรวจชำระงานตัวเขียนเบื้องต้น.” **ดำรงวิชาการ** 6(1): 1-19.

สุริยวัชรณ เล็กตระกูล, 2529. “การศึกษาชำระต้นฉบับวรรณกรรมล้านนา เรื่องโคลงหงส์ผาคำ.” วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาวิชา จารึกภาษาไทย ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร.

อนันต์ เหล่าเลิศวรกุล, 2559. **ชินกาลมาลินีและจามเทวีวงศ์: ตำนาน บ้านเมืองล้านนา ตำนานพระศาสนาห้าพัน.** กรุงเทพฯ: สำนักงาน กองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).

ฮาร์ลด์ ฮุนดิอุส, 2528. “พลสังขยาชาตก: ตัวอย่างการชำระวรรณคดี.” **การศึกษาวรรณคดีท้องถิ่น: พลสังขยาชาตก คำสอนพระยา มังรายและขุนบรม.** กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 24 มกราคม 2528.

ภาษาอังกฤษ

Bodhiprasiddhinand, P., 2013. “Book Review: Jambūpati-sūtra. A synoptic romanized edition by Santi Pakdeekham.” **Thai International Journal for Buddhist Studies** 4: 171-190.

Cicuzza, C., 2011. **A Mirror Reflecting the Entire World. The Pāli Buddhapādamaṅgala or “Auspicious Signs on the Buddha’s Feet”: Critical Edition with English Translation.** Fragile Palm Leaves Foundation: Bangkok & Lumbini.

Clark, C., 2015. “A Study of The Apadāna, Including An Edition And Annotated Translation of The Second, Third And Fourth Chapters.” Doctoral Dissertation, Faculty of Arts and Social Sciences, University of Sydney.

- Katre, S. M., 1941. **Introduction to Indian Textual Criticism.**
Bombay: Karnatak Publishing House.
- Kenney, E. J., 2003. “Textual Criticism.” In **The New Encyclopaedia Britannica Volume 20** (pp. 614-620). Chicago: Encyclopaedia Britannica, Inc.
- Maas, P., 1958. **Textual Criticism.** (Translated by B. Flower).
Oxford: Clarendon.
- Martini, F. 1936. “Dasa-bodhisatta-uddesa. Texte pâli, publié avec une traduction et un index grammatical.” **Bulletin de l’Ecole française d’Extrême-Orient** 36: 287-413.
- Masefield, P., 2008. “Indo-Chinese Pali.” **Mahachulalongkorn Journal of Buddhist Studies** 1: 1-9.
- Masefield, P, Filliozart J, & Revire, N, 2024. “The Advantage in a Dustheap-rag: (Paṃsukūlānisaṃsa).” **The Journal of the Siam Society** 112(2): 155-178.
- Panarut, P., 2018. **Cindamani-The Odd Content Version: A Critical Edition.** Chiang Mai: Silkworm Books.
- Sirisawad, N., 2019. “The Mahāprātihāryasūtra in The Gilgit Manuscripts: A Critical Edition, Translation and Textual Analysis.” Doctoral Dissertation, Ludwig-Maximilians-Universität München.
- Schnake, J., 2025. “An Early Religious and Historical Tradition of Laos The Aḍḍhabhāga-buddharūpanidāna of Ariyavaṃsa.” **Journal of the Pali Text Society** 36: 127-161.

- Skilling, P., 2009. "An Impossible Task? The Classical 'Edition' and Thai Pāli Literature." **Thai International Journal for Buddhist Studies** 1: 33-43.
- Unebe, T., 2009. "Toward an Edition of the Paññāsajātaka: Problems and Solutions." **Thai International Journal for Buddhist Studies** 1: 44-63.
- West, M. L., 1973. **Textual Criticism and Editorial Technique: Applicable to Greek and Latin Texts**. Stuttgart: B. G. Teubner.